

Олександр Шпак, доктор педагогічних наук, професор
Національного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова
м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ

У статті автор обґрунтовує специфіку управління процесом економічної освіти вчителів, визначає форми, методи і принципи цього педагогічного явища, веде детальну мову про організаційні засади його.

Постановка проблеми. Від якості та оточення змісту економічного виховання молодого покоління громадян України значною, якщо не вирішальною мірою, залежить і успіх започаткованих економічних реформ, і, врешті-решт, добробут народу. Організація економічної освіти підростаючого покоління потребує чіпких і цілеспрямованих дій кожного учасника цього процесу. Його ефективність, на думку провідних спеціалістів у цій галузі (О.Аменд, Г.Ковальчук, А.Нісімчук, І.Прокопенко, В.Поляков, В.Розов, І.Сасова, Б.Шемякін), визначається створенням нової системи неперервної економічної підготовки молоді, основоположними принципами якої повинні стати врахування регіональних умов, національних особливостей, культурно-історичних традицій потреб особистості і суспільства. Така система будується на концепції розвитку соціально-економічної освіти і виховання в загальноосвітній і вищій педагогічній школі.

Ця концепція передбачає вдосконалення змісту, форм, методів і засобів формування економічних суб'єктів. У цьому контексті особливе місце займають питання педагогічного керівництва цим пріоритетним аспектом виховання. Вдосконалення його диктується вимогами національної доктрини розвитку освіти.

Аналіз останніх досліджень. Сучасна школа – це майбутнє держави. Від якості управління, культури управлінської праці директорів шкіл, вчительського загалу значно залежить успіх роботи педагогічного колективу з оптимальної організації учнівського самоврядування, вдосконалення форм і методів виховання учнів, формування у них активної національної і патріотичної позиції. Слід зазначити, що останнім часом з'явився цілий ряд робіт, які актуалізують проблему управління і управлінської діяльності. Це насамперед праці Л.Даниленко, Г.Єльникової, Л.Калініної, В.Маслова, Н.Коломинського, В.Олійника, Н.Острроверхової, С.Подмазіна,

С.Сисоєвої тощо. Зокрема, С.Подмазін розглядає “управління” як організацію діяльності людей (англ. management – організація, управління) з метою досягнення значущих цілей, що забезпечують успішне функціонування та розвиток певної соціальної системи (у нашому випадку – освітньої). Ключові слова у цьому визначенні – організація людей. Таке розуміння управління логічно виводить нас на визнання діалогу, співпраці, партнерства як його складових, усвідомлення того аксіоматичного факту, що насправді керівник залежить від діяльності своїх підлеглих більше, ніж вони від нього, що саме реальні працівники забезпечують можливість існування тієї чи іншої системи, тобто й існування керівника. Ми вважаємо, що це своєрідний прорив у національному значенні місця і ролі управління як системи, у піднесенні ефективної діяльності навчально-виховних закладів. Наука збагатилась і новими підходами до організації і процесуального забезпечення економічного всеобучу вчительських кадрів і учнівської молоді. Заслужують на увагу праці М.Вачевського, Н.Грама, Г.Ковальчук, Н.Побірченко, І.Прокопенка, В.Тереса.

Праці солідні, в них актуалізується проблема економічної підготовки вчительських кадрів і учнівської молоді, проте, слід констатувати, питання педагогічного керівництва економічним всеобучем економічних суб'єктів не знайшли потрібного місця.

Мета статті. Без системного педагогічного керівництва економічним вихованням годі чекати разючих позитивних змін. Ми маємо чітку інформацію про те, що значна частина керівників шкіл не володіє основами керівництва економічною підготовкою вчителів, а це, в свою чергу, значно ускладнює процес організації і методичного забезпечення вчителями економічного виховання учнів.

Мета статті якраз і полягає у тому, щоб дати вчителю основні управлінські орієнтири, щоб він

міг визначитись в управлінських функціях, в організаційних складових з процесуального забезпечення економічного виховання учнів, формування у них економічної культури і економічного мислення.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах розвитку суспільства, яке безболісно стає на шлях розвитку ринкових відносин, різко зростають вимоги до управління всіма галузями економіки. Формування у суспільстві нових економічних відносин вимагає становлення, утвердження і законодавчого захисту нових форм власності, проведення приватизації і дієвої постприватизаційної підтримки підприємств. Цим пояснюється поява нових підходів в управлінні працею [3, 2] – “делегування повноважень”, “участь в управлінні”, надання додаткових повноважень на робочому місці тощо. Незважаючи на їх різноманітність, на думку одного з видатних англійських спеціалістів з наукової організації управлінської діяльності Г.Симача, існує два фактори, що визначають ефективність управління:

- фінансові, що безпосередньо пов'язані з результатами праці (система оцінки заслуг працівників, система професійного зростання і тін.);
- нефінансові (створення сприятливих умов праці, сприятлива атмосфера і тін.).

Переважають більшість дослідників управлінських проблем [1, 6, 8] сходяться на думці, що існує три типи факторів, які впливають на прийняття рішень:

- звичайні фактори економічної калькуляції;
- політичні аспекти наслідків прийнятого рішення;
- особисті інтереси діючого суб'єкта.

У самому процесі підготовки рішення виділяють п'ять основних етапів:

- постановка управлінської проблеми;
- виявлення альтернатив;
- вибір найкращої альтернативи або альтернатив;
- практичне впровадження рішення;
- перевірка результату.

Проблеми прийняття управлінських рішень привертають усе більшу увагу дослідників. І це не випадково, адже зріс динамізм навколишнього середовища, збільшилася взаємозалежність багатьох рішень, разом із їх складністю зросла також і відповідальність за їх ухвалення. Перед керівниками постають складні проблеми вибору, необхідності розгляду сотень альтернативних варіантів.

Попри насичену численними школами та тривалу історію науки управління, вона недостатньо уваги надавала дослідженню управління і управлінській діяльності в освіті.

Лише в останній час з'явилися роботи, які мають на меті розв'язання важливих питань управління освітою і школою, зокрема [8, 4]. Оскільки їх ґрунтовний аналіз не є предметом нашої роботи, ми зазначимо лише, що в них розв'язуються питання управління загальними навчально-виховними процесами. Наприклад, планування навчально-виховного процесу, побудова уроку і його аналіз, інформаційне забезпечення управління в школі тощо. Дійсно, управління школою, виробництвом чи іншим закладом передбачає передовсім опис органу управління, його структури і діяльності, тобто необхідну наявність об'єктивної інформації про об'єкт управління. Управління об'єктом неможливе без аналізу отриманої інформації, яка за змістом містить у собі виявлення відповідно до поставленої мети зв'язків, закономірностей та причинно-наслідкових зв'язків між фактами. Аналіз отриманої інформації не є самоцілью, а слугує основою розробки подальших планів і прийняття таких управлінських рішень, які за своїм змістом були б спрямовані на раціоналізацію процесу управління, управлінської діяльності, можливо, в окремих випадках і самого органу управління чи окремих його структурних підрозділів.

Це є важливим завданням науки управління і практичного управління, оскільки важливість збору та обробки інформації, її аналіз значною мірою знецінюються, якщо вони не спрямовані на постійне вдосконалення управління і, звідси, діяльності органів управління.

Аналіз наукової літератури, особиста багаторічна практика, експериментальні дані переконують, що управлінський цикл, усі визначені функції (планування, організація, коригування, аналіз) будуть реалізовуватися за обов'язкової умови науково обґрунтованого знання об'єкта, на який спрямована дія управлінського акту, нормативного документа (наказу, рішення, розпорядження). Якщо такий підхід в ідеї відсутній, то усні і документально оформлені управлінські рішення мають формально результативний характер.

Психологія управління якнайтісніше пов'язана з соціальною психологією, яка розглядає управління як діяльність, спрямовану на вплив на людей з метою формування і збереження у них психологічних стану та якостей, необхідних для спільного розв'язання визначеного завдання. Отже, у професіограмі керівника школи повинні бути відображені необхідні для управління соціально-психологічні знання і вміння, а в практичному арсеналі керівництва мають бути задіяні соціально-психологічні методи впливу як на весь колектив, так і на кожного його члена. Справедливо стверджує Р.Х.Шакурров, що

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ

недооцінка соціально-психологічних методів управління веде до відсутності спеціальних умінь у керівника школи правильно підібрати і розставити кадри, формувати згуртований, дійовий колектив, а також необхідний позитивний мікроклімат у ньому.

Психологічне знання людей, вміння знаходити з ними контакт позитивно впливають на взаємовідносини, в кінцевому результаті створюють позитивно стійкі умови для реалізації інших методів управління: організаційно-педагогічних та економічних. Ми навмисне порушили градацію, бо віддаємо пріоритетність в управлінській діяльності саме соціально-психологічним методам.

Щодо класифікації методів, дослідники по-різному визначають їх кількість і класифікацію (В. Бондар, Б. Кобзар, Ю. Конаржевський, В. Маслов, Н. Островерхова, В. Пікельна, Д. Румянцева та ін.). Визначення, запропоновані авторами, носять обґрунтований характер і відповідають цілям тих чи інших конкретних досліджень. Водночас їх застосування для розв'язання завдань, пов'язаних з проблемою нашого дослідження, не було б оптимальним.

Для нас найдоцільнішою є наступна класифікація методів: економічні; організаційно-педагогічні; соціально-педагогічні.

Попри те, що школа виконує соціальне замовлення держави і за своєю специфікою є переважно соціальною системою, процес управління базується на економічних відносинах.

Проте, як свідчить аналіз, ми недостатньо використовували економічний ресурс управління з економіки. А тим часом вона має позитивні напрацювання і тенденції до вдосконалення.

Перша школа управління, що названа "науковим напрямом" (1885 – 1920-ті роки), представлена такими видатними особами, як Ф.Тейлор, Г.Форд і подружжя Лілі та Френк Гілберти. Саме після розробок цих дослідників управління визнано наукою.

Ф.Тейлор виходив з того, що прийняття управлінського рішення має спиратись на науково обґрунтовані методи, а працю виконавців необхідно проектувати, нормувати та стандартизувати. Головне завдання управління вбачав у тому, щоб синхронізувати роботу машини і робітника. Обґрунтував необхідність функціональної організації підприємства, за якої контролювати працю робітника мають різні керівники відповідно до виконання ними функцій.

Г.Форд сформулював такі головні принципи ефективної організації: масовість виробництва, уніфікація та стандартизація, поділ праці на

простіші операції, доступні кожному робітникові, зведення до мінімуму ручної праці.

Подружжя Гілбертів виходило з того, що наукове управління базується на вивченні складових будь-якої операції з метою вилучення зайвих рухів і непродуктивних операцій. Для цього вони першими застосували мікрохронометр і фотокамеру. Гілберти підкреслювали важливість добору людей для виконання певних операцій, їх стимулювання і підвищення професійного та освітнього рівня.

Представникам класичної або адміністративної школи управління (1920 – 1950-ті роки), до якої належить Анрі Файоль, Джеймс Муні, Ліндал Урвік, ми завдячуємо:

- формулюванням п'яти головних функцій управління;

- визначенням трьох обов'язкових підрозділів у структурі будь-якого підприємства (фінансового, виробничого та маркетингового);

- відкриттям принципів, на яких тримається адміністрування.

Принципи адміністративного управління увійшли в історію науки під назвою "14 принципів Файоля". Назвемо лише деякі з них:

- там, де є повноваження, повинна бути і відповідальність;

- без ієрархічної підпорядкованості людей не може існувати жодна організація, але ієрархію недоцільно зберігати тоді, коли вона заважає справі;

- справедливість це поєднання доброти і правосуддя;

- спілка (об'єднання) людей – велика сила, що є результатом гармонізації персоналу;

- дисципліна – це повага до досягнутої домовленості.

Скажімо, чого лише варта для національної педагогіки "Школа людських відносин" (1930 – 1950-ті роки) зі своїми представниками Мері Фоллетт, Елтоном Меїо, Девідом Мак-Грегорі та ін. Вони висунули оригінальні критерії управлінських рішень, що впливали з тези: "Розподіл операцій та підвищення зарплати не завжди призводять до підвищення продуктивності праці". Для ефективного управління людьми необхідно розширювати спілкування між виконавцями та керівниками, залучати якомога більше осіб до процесу управління. Завдяки представникам цієї школи на виробництві прийшли психологія та соціологія. На ґрунті "школи людських відносин" виникає напрям науки, що досліджує міжособистісні стосунки людей на виробництві (interpersonal, communications), який активно розробляється і сьогодні.

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ

Представники напряму, що називається ситуаційним підходом (з 1960-х до сьогодні), виходять з того, що, хоча і є загальні принципи управління, але менеджер повинен приймати рішення, розраховані на конкретні ситуації. Для цього він має: а) бути озброєний знанням усіх сучасних теорій та методів, розуміти їхні сильні та слабкі сторони; б) вміти аналізувати конкретну ситуацію, розклавши її на елементи, визначивши найважливіше та зв'язки між складовими; в) уникати негативних наслідків, що зменшують ефективність рішень.

- *концептуальність мислення*, тобто вміння побачити діяльність підприємства в цілому і адаптувати її до змін в діловому світі;

- *оперативність і гнучкість мислення*, здатність швидко орієнтуватись у ситуації й обирати кращий варіант з можливих;

- *широкий світогляд і глибокі фахові знання*; вміння застосовувати теорію на практиці;

- *вдача лідера*, вміння організувати людей, зацікавити у виконанні справи;

- *вміння передавати свої ідеї*, доводити їх

Процес прийняття управлінського рішення складається з таких елементів:

Формування проблем	Визначення критеріїв та обмежень	З'ясування альтернатив	Здійснення вибору
--------------------	----------------------------------	------------------------	-------------------

Схема 1. Процес прийняття управлінського рішення.

Пояснення до схеми:

1. Формулювання проблеми включає у себе аналіз усіх внутрішніх і зовнішніх чинників ситуації, що склалася. З інформації вибирається лише те, що стосується справи.

2. На другому етапі визначаються критерії та обмеження розв'язання проблеми. Критерії – це оцінки рішень. Орієнтири того, чого ви збираєтесь досягти. Обмеження – це оцінка ваших можливостей у досягненні правильного рішення.

3. На етапі з'ясування альтернатив проробляються усі можливі варіанти розв'язання проблеми.

4. На етапі остаточного здійснення вибору альтернативи зіставляються, оцінюються; з них вибирається найкраща.

Крім того сучасний менеджер повинен володіти основними теоріями управління, вміти творчо застосовувати їх на практиці. Цим він принципово відрізняється від господарського керівника, сформованого адміністративною системою управління. Для останнього основним завданням було точне, неухильне виконання розпорядження вищої ланки. Будь-яка ініціатива з його боку всіляко обмежувалася. Це визнавало відповідний стиль його роботи з підлеглими. У людей розвивалися суто виконавські якості, вміння бездумно підкорятися, незацікавленість брати участь в управлінських рішеннях. На жаль, цей тягар минулого ще довго буде тиснути на свідомість українських громадян. Для його подолання необхідна нова генерація менеджерів, які прийдуть на виробництво і створять на підприємствах новий соціальний клімат, правила спілкування.

Менеджер створює можливості для розвитку творчих здібностей усіх співробітників заради досягнення мети при організації. Основними рисами менеджера мають бути:

до виконавців у доступній для них формі;

- *комунікабельність* – уміння спілкуватися з колегами, партнерами, конкурентами.

Отже, менеджер – не просто представник престижної професії, а цікава людина, здатна зробити своє життя і життя свого оточення змістовнішим.

Зрозуміло, що кожний менеджер є особистістю, тобто йому властиві певні методи роботи, свій, так би мовити, почерк, стиль. А для шкільного менеджера цей почерк і стиль поведінки базується на двох життєвих китах: педагогічному та економічному мисленні.

Через те економічні методи управління є провідними в умовах ринкових відносин, і їх роль буде постійно зростати. За допомогою економічних методів включаються у дію важелі економічного стимулювання, що дозволяє кожного зацікавити результатами його праці, перенести в практику управління дещо із типового інструментарію економічної науки (моделювання, методика аналізу за витратами і корисністю і т.д.)

Економічні методи не діють автоматично. Залучаючи всіх членів педагогічного колективу до системи економічних відносин, економічні методи повинні підкріплюватися цілим комплексом заходів організаційно-розпорядчого характеру.

Ми поділяємо думку В.Пікельної, що, виходячи із загальної теорії управління, всі організаційно-педагогічні методи можна поділити на дві підгрупи. Перша – “організаційні методи” – відтворює статичний характер управління, друга – “розпорядчі” – відображає динаміку процесу управління [7]. Ці методи прямо залежать від об'єктивних соціальних законів і, природно, віддзеркалюють також правові сторони процесу управління школою. Цілеспрямованість процесу

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ

управління також залежить від організаційно-розпорядчих методів.

У той же час шкільні колективи функціонують і розвиваються як цілісне соціальне об'єднання (в педагогічних і учительських колективах єдина соціально значима мета). Відповідно, в них обов'язково проявлять себе вимоги як загальних об'єктивних законів, так і соціальних, які визначають розвиток людського мислення, поведінки людей у педагогічних і учнівських колективах, різноманітні прояви психічної діяльності. В аспекті досліджуваної проблеми всі три групи взаємодіють та доповнюють одна одну. Провідною при цьому, як уже підкреслювалось вище, є група економічних методів, яку логічніше дифініціювати як "організаційно-економічні", оскільки, окрім організаційно-педагогічних основ економічної підготовки педагогічних кадрів, економічної освіти і виховання учнів, мають місце чисто організаційні аспекти економічного характеру. До таких заходів слід зарахувати, скажімо, організацію економічного всеобучу педагогів, учнівської молоді і школярів. При цьому ми не повнісно поділяємо думку окремих вчених (В. Маслова, О. Матвійко, В. Татяченко, П. Худоминського), що в економічних методах провідну роль відіграють важелі управління впливу, пов'язаного з матеріальною зацікавленістю людей [2, 8]. За такою точкою зору можна було б погодитися сповна, однак вона не відтворює всю складність існуючої системи. Ми повинні виходити з того, що в діяльності школи як соціальної системи віддзеркалюються всі об'єктивні закони розвитку суспільства і виробництва. В педагогічному колективі діють свої "виробничі відносини", які повинні носити колективний характер співробітництва і взаємодопомоги. Характер "виробничих сил" відображений в діяльності педагогічного колективу в цілому, так і кожного окремо взятого педагога. І для школи, без сумніву, правомірне твердження, що розвиток і вдосконалення "виробничих сил" веде до соціально-економічного прогресу.

На всіх етапах розвитку суспільства "виробничі сили" (в нашому випадку – керівники, педагоги) були визначальними, первинними щодо виробничих відносин. Але є й зворотний зв'язок: удосконалення виробничих відносин (фактично, всієї системи існуючих відносин в будь-якому педагогічному колективі) сприяє розвитку виробничих сил. Це є закон функціонування будь-якого "способу виробництва" (школа не є винятком). Закономірне також виникнення нових відносин (в даному випадку – педагогічних) в "старому способі виробництва", тобто в школах, які працюють за старими, консервативними методами.

Будь-які теорії, у тому числі теорія управління школою, є специфічною формою суспільної свідомості і розглядається як сукупність науково і практично аргументованих поглядів, уявлень про процеси управління. Але оскільки суспільна свідомість відображає суспільне буття, причини змін у теоретичних постулатах слід шукати в базисних відносинах, а такими є насамперед економічні відносини в суспільстві, у тому числі соціально-економічні стосунки, що склалися в педагогічних колективах [7]. Сьогодні закономірності цих стосунків повинен розуміти кожний педагог української школи. Для цього ми створили і апробували програму "Економічна підготовка педагогічних кадрів", у якій чільне місце займають управлінські аспекти. Нею користується значна кількість загальних освітніх шкіл.

Для того, щоб учитель, класний керівник міг ефективно організувати процес економічної підготовки учнів, він повинен бути компетентним в управлінських аспектах економічного виховання учнів. На основі вищезгаданої програми ми розробили основні положення з управління й керівництва процесом економічного виховання та запропонували поради щодо планування цієї роботи.

Сучасна школа є цілісною педагогічною системою, яка складається із взаємопов'язаних частин, кожна з яких має внутрішню організацію, що певним чином зв'язана із зовнішнім середовищем. Процес економічного виховання учнів можна розглядати як одну із підсистем, якій властиві внутрішні та зовнішні зв'язки. Основний зміст управління цим процесом становить цілеспрямований вплив у вихователів на учнів з метою отримання оптимальних результатів в економічній освіті та вихованні.

Управління полягає у свідомому регулюванні складових процесу економічного виховання й відносин, що виникають у ньому. У практиці школи це здійснюється протягом чітко встановленого періоду: навчального року, чверті. Навчальний рік можна вважати за закінчений педагогічний цикл, під час якого відбуваються відчутні якісні зміни. Цей же цикл закономірний для управління процесом економічної освіти й виховання школярів.

Цикл управління поділяємо на ряд етапів:

1. Моделювання економічно вихованої особистості і відповідна постановка мети. Мета може бути педагогічною – прихованою від учнів, яка визначає позицію педагога, відкрита, поставлена в рамках самовиховання самими учнями, учнівськими організаціями та колективами.

2. Збір початкової інформації про об'єкт управління. Мається на увазі вивчення учнів, колективу й умов економічного виховання. Вивчення проводиться шляхом опитування, спостереження.

3. Прогнозування розвитку якостей особистості господаря-громадянина на конкретний віковий період і у зв'язку з цим постановка завдань управління.

4. Планування процесу економічної освіти й виховання, а також вибір шляхів і засобів розв'язання поставлених завдань. Планування здійснюється на різних рівнях у межах школи, класу, з урахуванням спільної діяльності школи та сім'ї. У плані передбачаються різні види діяльності учнів, форми і методи економічного виховання, які в цілому повинні бути системою виховного впливу на колектив та особистість. До планування з метою підвищення ефективності виховання доцільно, на нашу думку, підключати дитячий колектив.

5. Організація діяльності дітей і проведення різних виховних заходів економічного характеру й здійснення при цьому керівного впливу з боку класного керівника, організатора з виховної роботи, директора, батьків, шкільного самоуправління та шефів. Взаємодія здійснюється словом, наочною агітацією, а також спільною діяльністю дорослих і дітей.

6. Організація контролю та обліку. Контроль дозволяє отримати інформацію про реальний стан об'єкта управління на конкретний момент. Контроль може здійснюватися як педагогами та адміністрацією, так і батьками та шефами дитячого самоврядування. У процесі контролю важко встановити результат виховного впливу й одразу внести необхідні корективи.

Облік передбачає отримання, переробку та зберігання інформації про результати виховного впливу.

Контроль та облік можуть здійснюватися за емпіричними даними, які свідчать про результати праці та її ефективність, про стан матеріального забезпечення, про економію учнями часу, матеріалів, сировини, електроенергії, а також шляхом визначення рівня економічної освіти школярів.

7. Підбиття підсумків за певний, раніше встановлений період (четверть, півріччя, рік) є завершальним етапом. На основі підсумків проводиться аналіз зрушень у вихованні та навчанні, результати зіставляються із запланованими орієнтирами. На підставі цього робляться висновки, які використовуються для постановки нової мети, нових завдань управління на наступний період (наступний цикл).

Отже, управління економічним вихованням – процес циклічний. Тому після постановки нової мети повторюються всі функції управління. Ефективність управління економічним вихованням школярів залежить від науково-обґрунтованого керівництва його процесом.

Для сучасного етапу розвитку системи виховання підрастаючого покоління характерна

єдність зусиль сім'ї, школи й суспільства. Школа в системі керівництва економічним вихованням є з'єднуючим ланцюгом виховного впливу педагогів, батьків і суспільства на учнів.

Для повної характеристики цього цілісного впливу на реципієнтів економічних знань нам важливо було виявити, а згодом і з'ясувати всі об'єктивно існуючі фактори впливу на рівень економічної підготовки педагогічних кадрів, встановити між ними взаємозв'язки, визначити зміст, форми і методи роботи кожного з них.

Теоретичною основою структури організації економічної підготовки педкадрів є системний підхід. Його суть полягає у розгляді системи підготовки у взаємозв'язку та взаємозумовленості, визначенні основних компонентів, які розкривають суть кожної з них; розробці параметрів, які характеризують функціональні обов'язки кожної структурної підсистеми.

Під організаційною структурою економічної підготовки педагогічних кадрів ми розуміємо склад та підпорядкованість взаємопов'язаних організаційних одиниць або підсистем, які функціонують на основі принципу неперервності професійно-педагогічної освіти, оволодівають економічними знаннями, вміннями і навичками, які трансформуються як реципієнти економічних знань на основі методичного забезпечення.

Визначення організації економічної підготовки педагогічних кадрів, а також розуміння її іншими авторами (В. Розов, І. Сасова, А. Нісімчук, Б. Шемякін) дають підставу стверджувати, що вона має певну структуру і передбачає управлінську діяльність керівників, колегіальних органів та громадських організацій навчального закладу (керівна ланка чи підсистема) і виконавчу діяльність студентів, учителів, студентських, учнівських організацій та органів самоврядування, батьків, трудових колективів, громадськості (виконавча ланка чи підсистема). Їхнє завдання полягає у створенні доцільної, чітко скоординованої системи роботи, спрямованої на педагогічно-методичне озброєння освітянських кадрів економічними знаннями, вмінням і навичками, які так необхідні підрастаючому поколінню для життєдіяльності в умовах ринкових відносин. Зазначені ланки структури організації економічної підготовки педагогічних кадрів функціонують на основі ділових зв'язків між їх учасниками, спільності цілей і завдань економічної підготовки учнів. Ці завдання і цілі конкретизуються відповідно до специфіки діяльності керівної виконавчої і виховуючої ланок з урахуванням їх функціональних обов'язків, індивідуальних особливостей і можливостей.

Так, основним завданням керівної ланки

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ

(ректор ВНЗ, декан факультету, завідувачі кафедр, директор школи) є забезпечення необхідних умов для успішного здійснення економічної підготовки майбутніх вчителів, учителів-практиків, мобілізація для цього всіх наявних матеріальних і трудових ресурсів.

Це завдання, в свою чергу, поділяється на окремі завдання і цілі: створити необхідну навчально-матеріальну базу економічного навчання і виховати майбутніх вчителів; чітко спланувати роботу; раціонально розставити персонал, організувати працівників на успішне виконання поставлених завдань; забезпечити активну участь у реалізації запланованого викладачів, учителів, виробничників, студентську та учительську організації, батьків; систематично аналізувати ефективність здійснюваної роботи і відповідно коригувати її.

Науково-методичним центром в економічній підготовці вчительських кадрів, учнів загальноосвітніх шкіл є вищий педагогічний заклад, який забезпечує: вивчення стану, розробку теоретичних основ, науково-методичних рекомендацій щодо економічного виховання дітей, підготовку майбутніх педагогів, допомогу органам освіти в підвищенні кваліфікації вчителів з цієї проблеми. Робочим органом з проведення такої роботи повинна бути, на нашу думку, лабораторія з проблем економічної освіти й виховання, а методичне забезпечення здійснює кафедра економічної теорії.

Наші дослідження переконують, що ті обласні, міські і районні управління освіти, школи, які мають тісні зв'язки з педагогічними закладами, налагодили певну систему економічної підготовки вчительських кадрів, учительської молоді і школярів. Прикладом може слугувати взаємодія Волинського державного університету імені Лесі Українки та обласного Інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів. І як наслідок: вчителі шкільних дисциплін, передусім, географії, у Волинській області пройшли економічну перепідготовку. Це дало змогу в межах області частково розв'язати проблему кадрів економічної освіти. На жаль, це поодинокі, несистематичні випадки, бо існує дискусійна автономія педагогічних закладів та інститутів післядипломної освіти педагогічних кадрів. У свою чергу, це негативом віддзеркалюється на стані шкільної економічної освіти. Повинна існувати чітка організаційна система економічної підготовки педагогічних кадрів під егідою вищих педагогічних закладів.

Ми поділяємо думку академіка М.Шкіля, що більшість педагогічних ВНЗ України мають свої наукові школи, які можуть реально вдосконалюватись, підтримуючи систематичний інтеграційний зв'язок зі школами [4, 10]. Педагогічні ВНЗ

мають і базові профільно-спеціалізовані методичні кафедри, а також кафедри психолого-педагогічного спрямування з науковим кадровим забезпеченням. Отже, за умови підвищення кваліфікації на базі престижних ВНЗ виникає система науково-методично-практичного об'єднання "ВНЗ – школа – ВНЗ".

Розпорошення науково-методичних сил між педагогічними ВНЗ і обласними (міськими) інститутами післядипломної освіти педагогічних кадрів спричиняє глибоку педагогічну кризу в підготовці спеціалістів. 26 обласних (міських) інститутів післядипломної освіти педагогічних кадрів, що утримуються за коштів місцевого бюджету і підпорядковані управлінням освіти обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, мають виконувати передусім завдання з організації методичної роботи та застосування різних видів професійного тренінгу, оволодіння новими педагогічними технологіями.

Як свідчить аналіз, для багатьох інститутів післядипломної освіти педагогічних кадрів така номенклатура функціональних завдань є занадто амбіційним переліком: натомість вони надають другу вищу педагогічну освіту та освітньо-кваліфікаційний рівень "спеціаліст" особам з середньою освітою. Це викликає щонайменше непорозуміння. Чи можуть непрофесійні заклади готувати професіоналів? А створення різноманітних кафедр в післядипломній освіті педагогічних кадрів, які за своїм чисельним складом інколи переважають вузівські? Водночас на кафедрах за сумісництвом працює багато спеціалістів, інші залучаються до читання лекцій і т.ін.

У теорії управління зазначається, що необхідно надавати всім працівникам якнайбільшу самостійність у межах виконуваних завдань, забезпечувати право на духовну автономію особи при виробничій субординації, підтримувати почуття гідності підлеглих, постійно підкреслювати важливість і необхідність роботи, яку вони виконують. Підпорядкування і контроль усе більшою мірою повинні поступатись місцем залученню і партнерству. Як категоричний імператив повинні висуватись зміни у ставленні до праці: із способу добування засобів існування вона повинна еволюціонувати до засобів самовираження людини.

Виходячи зі структури економічної підготовки педкадрів, **ректор вищого педагогічного закладу освіти:**

- здійснює загальне керівництво економічною підготовкою майбутніх вчителів, координує наукові дослідження з цієї проблеми.

- забезпечує матеріально-технічну базу, контролює роботу факультетів, аналізує й оцінює

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ

роботу кафедр з проблем економічного виховання студентів.

Директор інституту або декан факультету

на основі наказу ректора:

- організовує економічну освіту і виховання студентів;
- контролює роботу кафедр з цієї проблеми;
- дбає про матеріально-технічне забезпечення факультету;
- сприяє участі студентів у суспільнокорисній та продуктивній праці;
- аналізує виконання факультетського та кафедрального фінансування;
- дбає про збереження матеріально-технічних цінностей.

Завідувач кафедри:

- планує роботу з проблем економічної підготовки студентів;
- визначає потенційні можливості використання предмету для економічної освіти і виховання студентів;
- передбачає обговорення на засіданнях кафедр питань економічної освіти і виховання студентів;
- планує наукову роботу з цієї проблеми, в тому числі курсові і дипломні роботи студентів;
- у співпраці з іншими кафедрами готує конференції з економічного виховання студентів;
- при можливості планує спецкурси або спецсемінари.

Викладач вищого педагогічного закладу освіти:

- визначає можливості свого предмету для економічної освіти і виховання студентів;
- розробляє методiku економічного виховання майбутніх учителів через свій предмет;
- бере участь в методологічному семінарі з проблем економічної теорії і соціально-економічного розвитку України;
- на практиці реалізовує наукову організацію своєї праці студентів;
- визначає теми уроків, класних годин на економічні теми для студентів-практикантів;
- залучає студентів до суспільнокорисної, продуктивної праці;
- веде спецсемінар або спецкурс з економічної освіти і виховання.

Студент (майбутній вчитель):

- вивчає основи економічних знань з економічної теорії;
- ознайомлюється з аспектами економічного виховання через вузівські предмети;
- конспектує окремі лекції, готується до практичних занять, які носять економічний характер;

- відвідує (якщо є можливість) один зі спецкурсів або спецсемінарів, які функціонують при кафедрі економічної теорії або педагогіки;

- слухає лекції на економічні теми позааудиторно, зустрічається з фахівцями з економіки (у ВНЗ або поза ним);
- бере участь в економічному гуртку на факультеті додаткових професій;
- пише курсову або дипломну роботу на економічну тему;
- є учасником вузівської олімпіади з економіки;
- бере участь в суспільнокорисній, продуктивній праці;
- перебуваючи на практиці, використовує свій предмет для економічного виховання, проводить виховний захід на економічну тему.

Ми подаємо ідеальний варіант, при якому студент був би готовий до організації економічного виховання учнів. У даному випадку мова більше йде про інформаційне забезпечення студента, аніж про його функціональні обов'язки.

Робота з проблеми підготовки педагогічних кадрів до організації економічної освіти і виховання учнів, яка проводиться в педагогічному ВНЗ, має продовжуватись у школі, де директор:

- здійснює загальне керівництво економічною освітою і вихованням;
- проводить інструктаж вчителів з питань економічної підготовки учнів;
- контролює економічне навчання педагогів, стежить за включенням учнівських і вчительських колективів у відповідні практичні справи;
- особисто контролює витрати кошторису, аналізує фінансову ситуацію, залучає спонсорів до стабілізації економічного стану школи, використовує фінансові можливості підприємств-шефів;
- забезпечує правове функціонування навчального закладу.

Заступник директора з навчально-виховної роботи планує економічну підготовку учнів у навчальному процесі, аналізує можливості навчальних предметів для виховання майбутнього трудівника незалежної України, озброєного глибокими економічними знаннями, з високими моральними якостями, активною життєвою позицією.

Учитель-предметник, керівники гуртків і факультативів забезпечують реалізацію потенційних можливостей навчального предмету, розділу, теми, підтеми для економічного виховання учнів; наукову організацію своєї праці і праці школярів; раціонально використовують наочність і ТЗН з метою підвищення рівня економічної підготовки учнів; розвиток допитливості школярів, розширення їх пізнавальних інтересів; організацію позакласної і позашкільної роботи з економічного

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ

виховання учнів; оформлення і оновлення всіх видів наочності на економічну тематику.

Класні керівники, приміром, координують дії учителів, які працюють в одному класі, планують всі заходи з економічної підготовки учнів у своєму класі, підтримують тісні зв'язки з підприємствами-шефами, батьками школярів, забезпечують участь вихованців у заходах з економічного навчання, а батьків – у роботі економічних гуртків, економічних консультацій щодо економічного навчання й виховання школярів; розробляють вимоги до економічної підготовки учнів у навчальному процесі; координують діяльність вчителів-предметників, керівників факультативів, гуртків; організують економічне навчання школярів через систему учнівського самоврядування; організують економічні олімпіади.; контролюють роботу економічних гуртків учителів і учнів; ініціюють заслуховування стану економічної підготовки вчителів і учнів на засіданнях шкільної методичної Ради тощо.

Загальне завдання виконавчої ланки – дати школярам потрібну суму економічних знань, виховати їх раціональними і ощадливими господарями – передбачає усвідомлення кожним школярем суспільної значущості й необхідності економічних знань, вироблення високих моральних якостей; залучення до активної участі у заходах економічного змісту, що проводиться на уроках і в позаручний час школюю, трудовими колективами, громадськістю. Виховними компонентами загальної структури управління педагогічному ВНЗ, у школі є колегальні органи, які також виконують певні функції в процесі економічного виховання студентів та учнів.

Вчена Рада ВНЗ, вчені Ради інститутів або факультетів, педагогічна Рада школи серед принципів питань розглядають стан економічного виховання студентів, учнів, мобілізують професорсько-викладацькі і педагогічні колективи на активну участь в оновленні соціально-економічного життя країни, обговорюють питання господарчої діяльності і режиму економіки у ВНЗ та школі, фінансування освіти в державі.

На засіданнях кафедр, методичних комісій ВНЗ і методичних об'єднаннях вчителів школи обговорюються проблеми методики засвоєння економічних знань, формування економічних понять, умінь і якостей особистості господаря-громадянина, бережливості, економічного розрахунку, діловитості тощо.

Чітко визначені обов'язки має кожен член педколективу, кожна громадська організація педагогічного ВНЗ, школи – викладацька, учительська, студентська, учнівська, батьківська.

Скажімо, учнівський комітет школи відслідковує динаміку економії матеріальних ресурсів, електроенергії, води; розробляє

положення “Школа – наш дім” і реалізує його через систему економічних стимулів; організовує суспільнокорисну, продуктивну працю; контролює шефство над дитячими садочками; сприяє залученню учнів до економічних факультативів, гуртків; бере участь в оформленні школи на економічну тематику.

Студентський профком, наприклад, є першим помічником професорсько-викладацького колективу в проведенні усіх заходів економічного характеру, організовує роботу постів чергування, аналізує виплату стипендій, проведення акцій благодичинства, організовує суспільнокорисну, продуктивну працю студентів, дбає про раціональне харчування, порядок і чистоту в громадських місцях, організовує спортивно-масову роботу.

Батьківський комітет організовує вивчення кращого досвіду економічного виховання дітей у сім'ї, залучає батьків до спільної з їхніми дітьми участі в трудових операціях, рейдах чистоти і порядку.

Успішне здійснення поставлених завдань залежить, як свідчить наше дослідження, насамперед, від економічної компетентності всіх членів керівної, виконавчої підсистем, від їх озброєності раціональними методами і прийомами організації економічного навчання й виховання учнів.

Проблема підготовленості вчителів до здійснення педагогічного керівництва економічною освітою й вихованням школярів пов'язана з визначенням потрібних для цього критеріїв. І. Сасова, спираючись на багаторічний досвід, запропонувала обрати за такі критерії педагогічні уміння:

- визначати цілі економічної освіти й виховання відповідно до вікових можливостей учнів та стану навчально-виховного процесу в школі;

- оцінювати економічні знання та уміння школярів;

- організовувати різні види економічної діяльності учнів, спрямовані на розвиток економічного мислення і економічно значущих якостей особистості;

- творчо застосовувати ефективні форми і методи економічної освіти й виховання школярів;

- видозмінювати форми навчально-виховної роботи в міру підвищення економічної підготовленості учнів;

- організовувати економічно доцільну продуктивну працю школярів.

Рівень управлінської діяльності може оцінюватись по-різному. Спираючись на досвід у багатьох управлінських ланках освіти в Україні, нами розроблено механізм компетентного управлінського впливу на процес економічної освіти й виховання, придатний для застосування

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ

на будь-якому освітянському рівні (школа, ВНЗ, післядипломна освіта).

На нашу думку, структура планування діяльності повинна включати такі елементи:

- побудова взаємостосунків при розв'язанні проблеми.

- визначення проблеми і можливостей.

- аналіз проблеми.

- планування дій.

- експериментування з наступним можливим, у разі необхідності, переплануванням дій.

- реалізація дій.

- оцінка результатів.

На практиці така схема реалізується у такій послідовності. Передусім проводиться анкетування педагогічних колективів. Зміст анкети спрямовується на визначення найважливіших напрямків діяльності педагогічних колективів і їх керівників (кількість таких напрямків може бути 8 – 10). На основі анкет визначаються найважливіші напрямки управлінської діяльності. Оцінка розвитку кожного з напрямків проводиться за п'ятибальною системою:

“4” – високий рівень розвитку;

“3” – середній рівень розвитку;

“2” – низький рівень розвитку;

“1” – незадовільний рівень розвитку;

“0” – респондент не може відповісти на питання.

За результатами анкетування по кожному з напрямків управлінської діяльності визначається коефіцієнт рівня розвитку за формулою

$$K = \frac{A + 0,5B - 0,5C - E}{P}$$

де К – коефіцієнт розвитку;

А – кількість респондентів, що дали оцінку “4”;

В – кількість респондентів, що дали оцінку “3”;

С – кількість респондентів, що дали оцінку “2”;

Е – кількість респондентів, що дали оцінку “1”;

Р – загальна кількість респондентів.

Коефіцієнт К може бути в інтервалі (-1, +1).

$K \leq -0,5$ відповідає незадовільному рівню роботи з окремого напрямку;

К міститься в інтервалі (-0,5, 0) – низький рівень роботи;

К міститься в інтервалі (0, +0,5) – середній рівень роботи;

$K \geq +0,5$ відповідає високому рівню роботи.

Запропонована методика дає можливість

визначити рівень управлінської діяльності в цілому: високий рівень, коли К в межах +0,5 складає 75 відсотків;

середній рівень, коли К в межах +0,5 складає 50 – 74 відсотки;

низький рівень, коли К в межах +0,5 складає 26 – 49 відсотків;

незадовільний рівень коли К в межах +0,5 складає 25 і менше відсотків.

Аналіз кількісних показників дає можливість визначити, які з напрямків економічної освіти й виховання розв'язуються незадовільно, а які на належному рівні. На основі цього можуть вноситися відповідні зміни чи доповнення до навчальних планів, програм, а також стосовно конкретних напрямів підготовки фахівців, їх управлінська функція.

Висновки. Проблема управління економічною підготовкою вчительських кадрів поліаспектна, вона потребує не лише знання з основ шкільного менеджменту, а постійного економічного самовдосконалення. А це своєрідна інтелектуальна база для педагогічних ідей наставника молоді, його концептуальності, оперативності і гнучкості мислення, вміння передавати свої ідеї, доводити їх до виконавців у доступній для них формі з метою креативності застосування у практичній діяльності.

1. Бондар В.И. *Управленческая деятельность директора школы: дидактический аспект.* – Киев.: Радянская школа, 1987. 156 с.

2. Братусь Б.С. *К проблеме нравственного сознания в культуре уходящего века // Вопросы психологии.* – 1993. - №1. – С. 6–12.

3. Гончаренко С., Мальований Ю. *Освітній стандарт Української школи // Світло.* 1996. – №2. – С. 2–6.

4. Грама Н.Г. *Формування економічної грамотності у дітей дошкільного віку.* – Одеса, 1997. – 212 с.

5. Зайдель Х., Теммен Р. *Основы учения об экономике / Пер. с нем.* – М.: Дело ЛТД, 1994. – 400 с.

6. Островерхова Н.М., Даниленко Л.І. *Ефективність управління загальноосвітньою школою: соціально-педагогічний аспект.* – К.: школяр, 1995. – 302 с.

7. Пикельная В.С. *Теоретические основы управления (школоведческий аспект): Методическое пособие.* – М.: Высшая школа, 1990. – 175 с.

8. Маслов І., Чупура Н.М., Шпак О.Т. *Управлінська компетентність керівника школи.* – Черкаси, 1996. – 115 с.

9. Шемякин Б.П. *Экономическое воспитание школьников: Вопросы теории и практики.* – М.: Педагогика. 1986. – 96 с.

10. Шкіль М.І. *Реформування вищої педагогічної освіти // Освіта і управління.* – 1997. – С. 39–45.